

NOTARIAT w Łodzi i społeczność łódzkich notariuszy w latach 1934–1939

Mojej żonie i rodzinie, z podziękowaniem za wszystko

Dawnym łódzkim notariuszom i ich personelowi,
w hołdzie za cichy wkład w powstanie i funkcjonowanie
unikalnego fenomenu wielokulturowej, przemysłowej Łodzi

Wacław Jacek Mróz

N

OTARIAT w Łodzi

i społeczność łódzkich notariuszy
w latach 1934–1939

Publikacja ukazała się dzięki wsparciu Krajowej Rady Notarialnej oraz Izby Notarialnej w Łodzi.

Zdjęcie na pierwszej stronie okładki pochodzi z Archiwum Państwowego w Łodzi.

DROGI CZYTELNIKU,

książka, którą trzymasz w dłoni, jest efektem pracy autora, zespołu redakcyjnego, grafików i wydawcy.

Prosimy, abyś uszanował ich pracę. Nie kopiuj większych fragmentów, nie publikuj ich w internecie.

Cytując fragmenty, nie zmieniaj ich treści i podawaj źródło ich pochodzenia.

Dziękujemy.

RECENZENT

Dr hab. Dorota Wiśniewska, prof. UŁ

REDAKTOR PROWADZĄCY

Teresa Łozowska

REDAKTOR

Monika Ulatowska

PROJEKT OKŁADKI

Julita Tomczak

SKŁAD

Bartłomiej Kuc

© Copyright by Waław Jacek Mróz

ISBN 978-83-7729-045-3

Łódź 2025. Wydanie 1

AUTOR I WYDAWNICTWO

Dołożyli wszelkich starań, by dotrzeć do wszystkich właścicieli i dysponentów praw autorskich do ilustracji zamieszczonych w książce. Osoby, których nie udało nam się ustalić, prosimy o kontakt z Wydawnictwem.

KSIĘŻY MŁYN DOM WYDAWNICZY

pragnie podziękować wszystkim, którzy pomagają
przy tworzeniu naszych książek
swoim wsparciem i zaangażowaniem:

Książki dla ludzi ciekawych

KSIĘŻY MŁYN

Dom Wydawniczy Michał Koliński

90-345 Łódź, ul. Księży Młyn 14

tel./faks 42 632 78 61, 42 630 71 17, 602 34 98 02

infolinia: 604 600 800 (codziennie 8-22, także sms)

www.km.com.pl; e-mail: biuro@km.com.pl

WŁAŚCICIEL: Michał Koliński

PRODUKCJA: Teresa Łozowska, Justyna Żurawicz

GRAFIKA: Julita Tomczak, Sylwia Mosińska,

Paulina Soból-Hara, Ania Skurska, Tomasz Kuc,

Bartłomiej Kuc, Master Łódź, Tomasz Kochelski,

Wojciech Miatkowski, Wojciech Szybisty

REDAKCJA: Emilia Baranowska, Aneta Wieczorek,

Dominika Kawczyńska-Wojtuś,

Monika Ulatowska, Magdalena Jakuszew,

Magdalena Wasąg, Bartosz Zasieczny

PROMOCJA: Laura Rybczyńska

SPRZEDAŻ: Jarosław Nowak

Spis treści

Wykaz skrótów	7
---------------------	---

Wstęp	11
-------------	----

Rozdział I. Zarys dziejów instytucji notariatu. Historia notariatu w Łodzi

do roku 1933	37
1.1. Powstanie i rozwój nowożytnego notariatu w Europie	37
1.2. Notariat na ziemiach polskich. Stan prawny w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim	41
1.3. Początki notarialnego dokumentowania czynności prawnych dla Łodzi i okolic. Kancelarie notarialne powiatu zgierskiego od roku 1810	47
1.4. Kancelarie notarialne w Łodzi w latach 1841–1914. Zmiana stanu prawnego w roku 1876	49
1.5. Notariat w Łodzi w latach I wojny światowej	61
1.6. Skład osobowy notariatu w Łodzi w latach 1918–1933	75
1.7. Ogłoszenie prawa o notariacie z 27 października 1933 r. i jego wpływ na sytuację notariatu w Łodzi	86

Rozdział II. Skład osobowy notariatu w Łodzi w okresie od 1 stycznia 1934 r.

do 31 sierpnia 1939 r. Typologia nominacji notarialnych	100
2.1. Uwagi wstępne. Nowy stan prawny od 1 stycznia 1934 r.	100
2.2. Polityka nominacyjna ministra sprawiedliwości w odniesieniu do notariatu w okresie międzywojennym. Problem typologii nominacji	107
2.3. Nominacje notarialne w grupie ściśle zawodowej	114
2.4. Nominacje notarialne sędziów i prokuratorów dokonywane w celu poprawienia ich sytuacji finansowej	128
2.4.1. Uwagi wprowadzające. Położenie materialne sędziów i prokuratorów w II Rzeczypospolitej i jego praktyczne konsekwencje	128
2.4.2. Nominacje osób korzystających wcześniej z bezpośredniej pomocy finansowej resortu sprawiedliwości	134
2.4.3. Nominacje osób korzystających wcześniej z pośrednich form pomocy finansowej (delegacje służbowe)	164
2.4.4. Nominacje związane z wcześniejszym przebiegiem służby sędziowskiej bądź prokuratorskiej	186
2.5. Nominacje notarialne sędziów i prokuratorów zwolnionych ze służby	202
2.6. Nominacje notarialne jako wynagrodzenie służby państwowej oraz zasług publicznych i w dziele niepodległości Polski	240

2.7. Podsumowanie. Obraz nominacji notarialnych w Łodzi w świetle okoliczności ich dokonania oraz składu osobowego notariuszy łódzkich z lat 1934–1939	302
--	-----

Rozdział III. Instytucja notariatu w Łodzi w okresie od 1 stycznia 1934 r.

do 31 sierpnia 1939 r.	320
3.1. Kancelarie notarialne i ich siedziby	320
3.1.1. Uwagi wstępne	320
3.1.2. Notariusze przy Wydziale Hipotecznym Sądu Okręgowego w Łodzi i ich kancelarie	326
3.1.3. Kancelarie notariuszy przy Wydziale Hipotecznym Sądu Grodzkiego w Łodzi.....	338
3.2. Czynności notarialne w Łodzi w okresie 1934–1939	354
3.2.1. Uwagi wprowadzające	354
3.2.2. Czynności notarialne poza protestami weksli	361
3.2.3. Protesty weksli.....	426
3.3. Problem dochodowości notariatu w Łodzi	440
3.4. Notariat łódzki wobec instytucji samorządu notarialnego	474
3.5. Zagadnienie odpowiedzialności dyscyplinarnej notariuszy łódzkich	481
3.6. Aplikanci i asesoryzy notarialni	495
3.7. Zastępcy notariuszy i pozostali pracownicy kancelarii	508

Rozdział IV. Notariat w Łodzi i sytuacja łódzkich notariuszy w okresie od 1 września

do 31 grudnia 1939 r.	536
4.1. Sytuacja przed wybuchem II wojny światowej. Mobilizacja notariuszy – oficerów rezerwy Wojska Polskiego	536
4.2. Notariat w Łodzi od 1 do 8 września 1939 r. Funkcjonowanie kancelarii. Notariusze i ich rodziny wobec działań wojennych	538
4.3. Funkcjonowanie notariatu w Łodzi w okresie wojskowego zarządu okupacyjnego od 9 września do 25 października 1939 r.	546
4.4. Sytuacja po wcieleniu Łodzi do Rzeszy Niemieckiej 26 października 1939 r. Niemiecka akcja pacyfikacyjna w listopadzie 1939 r. i straty notariatu łódzkiego. Ostatnie czynności notarialne i likwidacja kancelarii	549
4.5. Notariusze łódzcy i ich rodziny po likwidacji kancelarii notarialnych w mieście	558

Zakończenie	568
Aneks. Biogramy notariuszy urzędujących w Łodzi w latach 1934–1939	581
Summary	618
Zusammenfassung	621
Wykaz źródeł i literatury przedmiotu	624
Indeks osób	657

Wykaz skrótów¹

AAN – Archiwum Akt Nowych

adw. – adwokat

AMŁ – Akta miasta Łodzi

AORAŁ – archiwum Okręgowej Rady Adwokackiej w Łodzi

AORAW – archiwum Okręgowej Rady Adwokackiej w Warszawie

APŁ – Archiwum Państwowe w Łodzi

APmstW – Archiwum Państwowe m. st. Warszawy

APPT – Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

ARJD – archiwum rodzinne Jolanty Daszyńskiej

AUJ – Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

AUW – Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego

AZSOŁ – archiwum zakładowe Sądu Okręgowego w Łodzi

AZMS – archiwum zakładowe Ministerstwa Sprawiedliwości

b.d. – brak daty

b.m.w. – brak miejsca wydania

b.p. – brak paginacji

b.r.w. – brak roku wydania

BGK – Bank Gospodarstwa Krajowego

bp – biskup

BBWR – Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem

c.k. – cesarsko-królewski

CAW – Centralne Archiwum Wojskowe

CKW – Centralny Komitet Wykonawczy

cyt. – cytowany

DOK – Dowództwo Okręgu Korpusu

DP – Dywizja Piechoty

Dz. P. Kr. P. – Dziennik Praw Królestwa Polskiego

Dz. P.P.P. – Dziennik Praw Państwa Polskiego

Dz. Pers. M.S.Wojsk. – Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych

Dz. U. – Dziennik Ustaw

Dz. Urz. Dep. Spr. T.R.S. – Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości
Tymczasowej Rady Stanu

Dz. Urz. Król. Pol. M.S. – Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego
Ministerstwa Sprawiedliwości

¹ Nie obejmuje skrótów powszechnie stosowanych w języku polskim oraz skrótowych oznaczeń (nazw zespołów i jednostek archiwalnych) zawartych w źródłach historycznych i literaturze przedmiotu. Uwagi odautorskie zaopatrzone skrótem W.J.M. – Wacław Jacek Mróz.

Dz. Urz. M.S. – Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości
Dz. Urz. M.S.Z. – Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych
Dz. Urz. M.W.R. i O.P. – Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych
i Oświecenia Publicznego
GG – Generalne Gubernatorstwo
inw. – inwentarz
k. – karta
KC – Komitet Centralny
k.h. – kodeks handlowy
k.k. – kodeks karny
k.p.k. – kodeks postępowania karnego
KPP – Komunistyczna Partia Polski
KRN – Krajowa Rada Narodowa
LOPP – Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej
ŁŻTD – Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Dobroczynności
M.P. – Monitor Polski
m.st. – miasto stołeczne
mkp – marka polska
MO – Milicja Obywatelska
MS – Ministerstwo Sprawiedliwości
MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MSWiA – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji
MSWojsk. – Ministerstwo Spraw Wojskowych
MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych
NAC – Narodowe Archiwum Cyfrowe
NKN – Naczelny Komitet Narodowy
not. – notariusz
NPR – Narodowa Partia Robotnicza
NSW – Najwyższy Sąd Wojskowy
NZR – Narodowy Związek Robotniczy
odw. – odwrót (karty)
OK – okręg korpusu
OPL – Obrona Przeciwlotnicza i Gazowa
OSP – Ochotnicza Straż Pożarna
OWP – Obóz Wielkiej Polski
pac – pułk artylerii ciężkiej
pal – pułk artylerii lekkiej
PAN – Polska Akademia Nauk
PBN – Państwowe Biuro Notarialne
PCK – Polski Czerwony Krzyż

PKO – Poczta Kasa Oszczędności
POW – Polska Organizacja Wojskowa
p.o. – pełniący obowiązki
pp – pułk piechoty
PPS – Polska Partia Socjalistyczna
PPS-WRN – Polska Partia Socjalistyczna Wolność, Równość, Niepodległość
pr. o not. – prawo o notariacie
pr. weksl. – prawo wekslowe
PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
PSS – Powszechna Spółdzielnia Spożywców
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
rep. – repertorium
RP – Rzeczpospolita Polska
s. – strona
S.A. – spółka akcyjna
SDKPiL – Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy
SN – Stronnictwo Narodowe
sp. z o.o. – spółka z ograniczoną odpowiedzialnością
sygn. – sygnatura
TON – Towarzystwo Oświaty Narodowej
TPD – Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
TRS – Tymczasowa Rada Stanu
TUR – Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego
UJ – Uniwersytet Jagielloński
UJK – Uniwersytet Jana Kazimierza
UŁ – Uniwersytet Łódzki
UMK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika
USC – urząd stanu cywilnego
u.s.p. – prawo o ustroju sądów powszechnych
UW – Uniwersytet Warszawski
WP – Wojsko Polskie
WWP – Wolna Wszechnica Polska
YMCA – Young Men's Christian Association (Chrześcijańskie Stowarzyszenie Młodych Mężczyzn)
zał. – załącznik
ZLN – Związek Ludowo-Narodowy
ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Wstęp

Temat prezentowanej pracy obejmuje dwa odrębne, choć ściśle związane ze sobą zagadnienia badawcze. Są nimi z jednej strony społeczność zawodowa łódzkich notariuszy w latach 1934–1939, z drugiej funkcjonowanie instytucji notariatu w Łodzi w powyższym okresie. Ramy czasowe przedstawianego opracowania odpowiadają zasadniczym wydarzeniom dla historii polskiego notariatu w okresie II Rzeczypospolitej.

1 stycznia 1934 r. weszło w życie rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1933 r. Prawo o notariacie, ujednolicające, przynajmniej co do zasady, stan prawny notariatu w Polsce. Rozpoczęty wtedy okres to zatem działanie polskiego notariatu w oparciu o nowe podstawy prawne, jak również w nowych ramach organizacyjnych, gdyż poza unifikacją ustrojową wprowadzono też nowe instytucje. Dotyczyło to zwłaszcza samorządu notarialnego na obszarze całego państwa. Z organami samorządowymi powiązano zaś nowe zasady nadzoru służbowego, a także nowy system szkolenia i przygotowania do zawodu (aplikanci i asesory notarialni). W przypadku Łodzi wymienione instytucje były całkowitym *novum* (odpowiednie lub choćby zbliżone rozwiązania organizacyjne wcześniej tu nie istniały), toteż trudno mówić pod tym względem o porównywalności z okresem poprzednim.

Samej zaś Łodzi dotyczył inny czynnik, jakim była stabilność składu osobowego notariuszy w mieście aż do wybuchu wojny. Zmiana w latach 1934–1939 dotyczyła jednej kancelarii. Wynikła ona ze śmierci jednego z rejentów i mianowania na jego miejsce innego, a oba te wydarzenia zaszły jeszcze w roku 1934. Poza tym w całym wskazanym okresie aż do wybuchu wojny nie było wśród łódzkich notariuszy żadnych zmian personalnych. Umożliwiało to przeprowadzenie w tej pracy analizy tak składu osobowego notariatu łódzkiego, jak i funkcjonowania tej instytucji, nie tylko o tej samej liczebności, ale i stałym składzie. Zdecydowanie

odróżniało to okres rozpoczęty 1 stycznia 1934 r. choćby od poprzedzającego go roku 1933, w którym zmiany dotknęły łącznie kilkanaście osób.

Ponadto *de facto* od początku stycznia 1934 r. notariat łódzki działał w nowych ramach organizacyjno-prawnych, związanych z utworzeniem w łódzkim sądownictwie 1 kwietnia 1933 r. nowego wydziału hipotecznego z przewidzianymi przy nim stanowiskami notariuszy. Owa zmiana, jak i dalsza od 1 lipca 1933 r., skutkowała bowiem długotrwałą rekrutacją na powyższe stanowiska, zakończoną dopiero w grudniu tego roku. Wskutek tych zmian liczba rejentów w Łodzi znacznie się zwiększyła, a ponadto powstały wśród nich dwie dające się wyraźnie odróżnić grupy, w miejsce uprzedniej jednolitej organizacji. Było to szczególnie widoczne przy ilości i rodzaju czynności notarialnych. Jest to kolejna okoliczność przemawiająca za osobnym potraktowaniem okresu rozpoczętego 1 stycznia 1934 r.

Z kolei wybuch II wojny światowej 1 września 1939 r. okazał się nie tylko początkiem działań wojennych w Polsce i na świecie, lecz w następstwie źródłem całkowicie nowej jakości politycznej i społecznej. Efektem przegranej przez Polskę wojny obronnej i podziału terytorium państwa polskiego pomiędzy Niemcy i ZSRR było przejęcie kontroli nad zachodnią i środkową częścią II RP przez stronę niemiecką. Jeszcze jesienią 1939 r. nastąpił dalszy podział – terenów okupowanych przez Niemcy. Ich część, w tym Łódź, wcielono do Rzeszy Niemieckiej. Skutkiem powyższego była (po krótkotrwałym funkcjonowaniu w nowych, najpierw wojennych, później okupacyjnych realiach) likwidacja w mieście polskich instytucji. Dotyczyło to również notariatu. W tym czasie doszło najpierw do pierwszej zorganizowanej niemieckiej akcji pacyfikacyjnej przeciwko polskiej inteligencji, następnie usunięcia ludności polskiej z centrum miasta i wreszcie – wysiedleń. Zdarzenia te miały w większości miejsce do końca roku 1939, a dotknęły, niekiedy tragicznie, także społeczność łódzkich notariuszy. Dlatego właśnie datą końcową wyznaczoną przy określaniu ram chronologicznych tej pracy nie jest 31 sierpnia 1939 r., a 31 grudnia tego roku.

Jak wspomniano, dwa odrębne zagadnienia badawcze objęte tematyką tego opracowania to, najogólniej ujmując, instytucja (notariat) i ludzie (notariusze). Prezentacja obu zakresów tematycznych wymagała wstępnego przedstawienia rozwoju instytucji notariatu oraz dziejów notariatu łódzkiego od jego pojawienia się w XIX w. Wymagało to odwołania się, poza opracowaniami dotyczącymi historii Łodzi, do literatury historycznej i z zakresu historii prawa przybliżającej m.in. dzieje notariatu.

Owe ustrojowe dzieje notariatu polskiego w XX w. należą obecnie do już dobrze zbadanych i opisanych w literaturze przedmiotu. Jest to głównie zasługa

systemowych badań podjętych w tym zakresie przez wybitną znawczynię tej problematyki, Dorotę Malec. Ich owocem jest przede wszystkim fundamentalne opracowanie monograficzne poświęcone notariatowi Drugiej Rzeczypospolitej¹. Charakter uzupełniający mają opracowania wymienionej autorki o charakterze przyczynków, których tematyka związana jest z głównymi zagadnieniami dotyczącymi historii ustroju notariatu z lat 1918–1939². Również tej autorce nauka historii prawa zawdzięcza podjęcie systematycznych i opartych na szerokiej bazie źródłowej badań dotyczących powstania i rozwoju instytucji polskiego notariatu (czy też instytucji go poprzedzających) na przestrzeni wieków, począwszy od średniowiecza aż po lata po II wojnie światowej (w tym po roku 1989). I w tym zakresie dostępne jest opublikowane przez badaczkę syntetyczne opracowanie monograficzne³. Do ustaleń wymienionej autorki wypadnie się wielokrotnie w tym opracowaniu odwołać. Badania Doroty Malec doczekały się w pewnym sensie kontynuacji, którą podjęła Samanta Kowalska w odniesieniu do notariatu w Kaliszu w latach międzywojennych. Efektem jej pracy stała się również monografia⁴. Zakres tematyczny tej publikacji obejmuje dodatkowe obszary (w stosunku do zagadnień ustrojowych) – są nimi problematyka personalna dotycząca notariatu (z wiodącymi osobami rejentów urzędujących w Kaliszu w okresie II RP) oraz przykłady typowych czynności notarialnych.

Zagadnienia dotyczące zbiorowości zawodowych, w tym charakterystyka osób pełniących urzędy publiczne, stanowią z natury rzeczy odrębny w stosunku do ustroju samej instytucji obszar badawczy, choć często łącznie podejmowany (o czym niżej). Po części eksploracja tej problematyki jest przedmiotem dociekań biografistyki, jako jednej z dyscyplin historycznych. Ma ona w Polsce długie tradycje, a wynikiem prowadzonych badań są m.in. ukazujące się od lat słowniki, leksykony i zbiory, do których autor na kartach tej pracy również będzie się odwoływał⁵. W odniesieniu do notariuszy, czy

¹ D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.

² Zob. przykładowo: D. Malec, *Podstawowe zasady ustroju polskiego notariatu w świetle projektów i opinii z lat 1918–1933*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2000, t. LII, z. 1-2; eadem, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej. Stan opracowania i podstawowe problemy badawcze*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2002, t. LIV, z. 2; eadem, *Kwalifikacje zawodowe notariuszy w II Rzeczypospolitej. Problemy teorii i praktyki*, „Rejent” 2001, nr 10; eadem, *Z dziejów notariatu w Drugiej Rzeczypospolitej. Problem tzw. przymusu notarialnego*, „Rejent” 2000, nr 10; eadem, *Adwokatura a notariat w Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane zagadnienia z dziejów obu instytucji*, Część I, „Palestra” 2003, nr 7-8, Część II, „Palestra” 2003, nr 9-10.

³ D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2006.

⁴ S. Kowalska, *Notariat miasta Kalisza w dobie dwudziestolecia międzywojennego (1918–1939)*, Poznań – Kalisz 2012.

⁵ Szstandarowym przykładem jest *Polski Słownik Biograficzny*, ukazujący się od 1935 r., z przerwami w okresie drugiej wojny światowej i lat 1950–1958 (do roku 2020 ukazały się 54 tomy). Zamieszczane w nim biogramy, autorstwa znawców przedmiotu, okazały się niezwykle przydatne do prezentacji pojawiających również w tej pracy postaci. W kilkunastu wypadkach uzupełnieniem

szerzej prawników, badania o tym charakterze były podejmowane od lat, a ich wynikiem jest szereg tekstów dotyczących bądź poszczególnych osób, bądź też ich zbiorowości. Badania biograficzne dotyczące wybranych osób skutkują zazwyczaj ogłoszeniem tekstów o charakterze przyczynkowym. W odniesieniu do notariatu i w tym zakresie za wiodące należy uznać również artykuły autorstwa D. Malec⁶. Ukazywały się ponadto teksty innych autorów⁷. W przypadku zaś zajęcia się przez historyka wieloma osobami z danej zbiorowości efektem wysiłku badawczego nie jest prezentacja jednej tylko, choćby wiodącej w danej społeczności postaci, a kompleksowe przedstawienie wielu biogramów odnoszących się do postaci wielu przedstawicieli danego zawodu (bądź zawodów, o czym należy mówić w odniesieniu do prawników) czy też osób zajmujących określone urzędy⁸.

danych biograficznych osób pojawiających się na kartach tej pracy była też słownikowa publikacja biograficzna *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, Warszawa 1994.

⁶ D. Malec, *Franciszek Jakubowski – notariusz Wolnego Miasta Krakowa. Przyczynek do dziejów krakowskiego notariatu w XIX w.*, „Rejent” 2002, nr 6; eadem, *Jan Wincenty Bandtkie (1783–1846), wybitny uczyony i notariusz*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2006, nr 3; eadem, *O życiu i karierze politycznej, naukowej i zawodowej Stanisława Madeyskiego (1841–1919)*, „Państwo i Społeczeństwo” 2004, nr 4; eadem, *O życiu powstańca styczniowego, notariusza, polityka i społecznika. Edmund Klemensiewicz (1836–1916)*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2006, nr 4; eadem, *Krakowski polityk i notariusz Tadeusz Starzewski (1860–1931)*, „Rejent” 2002, nr 12.

⁷ W szczególności miało to miejsce na łamach „Łódzkiego Biuletynu Notarialnego”, w którym kilka tekstów ogłosił również autor tej pracy. Zob. K. Milewska, G. Specht, *Notariusz Stanisław Kurpiel*, „Łódzki Biuletyn Notarialny”, R. 1, styczeń 2002, nr 1; A.J. Szymański, *Aleksy Rzewski (1885–1939) – polityk, działacz społeczny, notariusz*, ibidem, R. 3, listopad 2004, nr 6; A. Szymański, *Zofia Hertz (1911–2003)*, ibidem, R. 3, kwiecień 2004, nr 5; W. Mróz, *Notariusz Stanisław Baranowski (1876–1950)*, ibidem, R. 2, październik 2002, nr 2; idem, *Jan Ćwikliński (1888–1976) – notariusz i adwokat*, ibidem, R. 2, marzec 2003, nr 3; idem, *Notariusz Bronisław Lisowski (1879–1967)*, ibidem, R. 2, listopad 2003, nr 4; W.J. Mróz, *Notariusz Bohdan Chełmicki (1880–1962)*, ibidem, R. 6, czerwiec 2007, nr 11.

⁸ Z punktu widzenia tej pracy niezwykle cenne było obszerne opracowanie biograficzne Krzysztofa Pola o polskich prawnikach (uczonych oraz m.in. adwokatach i sędziach), traktujące o wielu pojawiających się w tej pracy postaciach. Kolejność ich przedstawienia nie jest słownikowa (alfabetyczna), lecz wynika z dat urodzenia (począwszy od najdawniejszych). Zob. K. Pol, *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000. Dla autora tej pracy nie do przecenienia okazał się ponadto opracowywany przez Janusza Mierzwę bardzo obszerny słownik biograficzny polskich starostów z okresu międzywojennego. Z jego zaplanowanych trzech tomów do chwili obecnej ukazały się drukiem dwa; zob. J. Mierzwa, *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, t. I, Łomianki 2018, t. II, Łomianki 2022. Słownik powyższy jest wydawany w tzw. systemie holenderskim (każdy tom „od A do Z”). W odniesieniu do notariuszy (i jednocześnie notariuszy z Łodzi) głównym opracowaniem biograficznym jest natomiast opublikowana w Internecie praca Jakuba Lutosławskiego o łódzkich rejentach z okresu międzywojnia. Zob. J. Lutosławski, *Notariusze łódzcy w okresie międzywojennym*, Łódź 2011, <http://www.archivia.com.pl/artykuly/notariusze-lodzcy-w-okresie-miedzywojennym.pdf>, dostęp 15 III 2016. Temu ostatniemu autorowi należy przyznać pierwszeństwo w podjęciu tematu składu osobowego notariatu w Łodzi jako całości. Do ustalenia tego badacza poczynionych w oparciu m.in. o dostępne mu źródła archiwalne (nie miał do nich pełnego dostępu, m.in. do akt osobowych w zasobie Ministerstwa Sprawiedliwości oraz dokumentacji USC w Łodzi) i kwerendę prasową, autor będzie się wielokrotnie odwoływał. Dotyczy to zwłaszcza rejentów urzędujących w mieście wyłącznie przed rokiem 1934. Nieco odmienny charakter ma przyczynkowe opracowanie o notariuszach we Włodawie (z lat 1875–1950); zob. K. Ślusarska, *Notariusze włodawscy oraz ich akta w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Chełmie*, [w:] *Włodawa. Szkice z dziejów miasta w XX stuleciu*, red. M. Bem, A. Duszyk, K. Łatawiec, Włodawa 2012. Dotyczy ono bowiem głównie spuścizny kancelaryjnej, zaś dane o samych rejentach są szczątkowe.

Zamierzenia badawcze autora tego opracowania były jednak odmienne. Nie chodziło jedynie o zebranie w jednej pracy danych biograficznych dotyczących wielu notariuszy łódzkich z omawianego okresu (części międzywojnia). Jednym z celów badawczych było wprowadzić możliwie pełne nakreślenie drogi zawodowej, która prowadziła do uzyskania notariatu, ale miało to wszakże posłużyć do stworzenia obrazu całej społeczności zawodowej, wraz z jej wewnętrznym zróżnicowaniem. Z uwagi na zasadnicze pod tym względem znaczenie przyczyn i okoliczności towarzyszących nominacji na stanowiska notariuszy (pozwalających na wyodrębnienie odróżniających się grup osób, jakie trafiały do zawodu), dogodnym zabiegiem metodologicznym było stworzenie typologii łódzkich nominacji notarialnych. Taką też próbę podjęto.

Drugim zagadnieniem składającym się na temat tego opracowania było funkcjonowanie notariatu w Łodzi w jego głównych aspektach. Tymi ostatnimi były ramy organizacyjne instytucji (kancelarie przy dwóch łódzkich wydziałach hipotecznych), czynności notarialne różnych rodzajów, ich ilość i dochodowość, udział w funkcjonowaniu samorządu zawodowego, odpowiedzialność zawodowa, system szkolenia kadr do zawodu, personel kancelarii. Łącznie zatem chodziło o przedstawienie istotnej, choć nielicznej grupy zawodowej w drugim wówczas największym mieście w Polsce – zarówno jej możliwie pełnego obrazu osobowego, jak i sposobu funkcjonowania w ramach tworzonej instytucji. Można dodać, instytucji publicznej, gdyż taką jest notariat.

Tak zakreślone zamierzenia badawcze nakazują określić pracę jako zawierającą połączenie elementów prozopografii oraz historii społecznej i po części gospodarczej. Prozopografia (w innej, choć obecnie raczej niestosowanej pisowni – prosopografia) stanowi jedną z nauk pomocniczych historii, zbliżoną do biografistyki, lecz z nią nie tożsamą. Przedmiotem zainteresowania prozopografii są bowiem nie tylko ustalenia obejmujące dane jednostkowe o osobach, czym zajmuje się genealogia. Chodzi o dalej idące zabiegi badawcze, zmierzające do stworzenia charakterystyki całych grup społecznych, zawodowych i „instytucjonalnych” (osób pełniących określone urzędy) pod kątem ich składu i ogólnego obrazu, jaki tworzą, sposobu działania (w tym znaczenia osób w grupie) oraz spełnianych funkcji publicznych. Składa się to także na sposób realizacji mechanizmów władzy (różnie rozumianej, np. zarówno świeckiej, jak duchownej). Tym samym prozopografię można określić jako dyscyplinę pośrednią pomiędzy biografistyką i nauką o instytucjach, zwłaszcza o tych sprawujących władzę⁹.

⁹ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, wyd. VI, Warszawa 2008, s. 88–89.

Prozopografia jako dyscyplina badawcza w ramach nauk historycznych wykształciła się głównie na bazie badań historii antycznej i średniowiecznej¹⁰. Tak też jest rozwijana nadal¹¹. Badania prozopograficzne są bez wątpienia mniej rozwinięte od genealogicznych. Nie skutkują też równie dużą liczbą opracowań historycznych, jak w przypadku genealogii i biografistyki¹². Przyczyn szczególnego zainteresowania prozopografią ze strony historyków antyku i średniowiecza należy upatrywać w stanie źródeł genealogicznych. Ich brak lub niepełność rzutuje na możliwość opisu całej społeczności. W tej sytuacji badania źródłowe nad działaniem instytucji dają materiał do opisu grup społecznych i zawodowych¹³.

Powyższe uwarunkowania źródłowe nie przekreślają uprawiania refleksji prozopograficznej także w odniesieniu do późniejszych okresów historycznych. Może ona dotyczyć też historii nowożytnej¹⁴ oraz, co ma

¹⁰ Zob. przykładowo A. Chastagnol, *La prosopographie, méthode de recherche sur l'histoire du Bas-Empire*, „Annales”, R. 25, 1970, nr 5; J. Kolendo, *Die Prosopographie der Bewohner der römischen Stadt Brescia*, [w:] *Prosopographica*, Hrsg. L. Mrozewicz, K. Iliski, Poznań 1993; M. Żyromski, *Prosopographie und Geschichte: das Problem der Repräsentanz des Quellenmaterials unter besonderer Berücksichtigung der Senatoren der Provinz Moesia Inferior im Prinzipat*, [w:] *Prosopographica*, op. cit.; E. Lenard, *Elita społeczna ziem krakowskiej i sandomierskiej w pierwszej połowie XIII wieku. Próba analizy statystycznej*, „Studia Źródłoznawcze” 1978, t. XXIII. Por. też J. Szymański, op. cit., s. 88, 99–100.

¹¹ Od 1980 r. wydawany jest przez Uniwersytet Zachodniego Michigan (Western Michigan University) w Kalamazoo (Stany Zjednoczone) periodyk „Medieval Prosopography”. Do 2022 r. ukazało się 37 tomów.

¹² Znamienne wyniki przynosi odwołanie się choćby do bibliografii dotyczącej genealogii i badań do niej zbliżonych, zamieszczonej w cyt. syntetycznym opracowaniu Józefa Szymańskiego. W odniesieniu do badań pokrewnych genealogii, w tym prozopografii, podanych jest około 30 pozycji, częściowo dotyczących specyficznego tematu badań prozopograficznych, jakim są dzieje życia rodzinnego; zob. J. Szymański, op. cit., s. 99–100. Pozycji dotyczących różnych aspektów genealogii (w różnych epokach) autor podaje około 400; *ibidem*, s. 93–106. Z publikacji ostatnio wydanych zwraca uwagę zbiór studiów *Genealogia, prozopografia i dzieje społeczeństw na historycznych obszarach Pomorza w okresie przedindustrialnym (od średniowiecza po wiek XIX)*, red. S. Kościelak, S. Szybkowski, T. Rembalski, Gdańsk 2020. Spośród 10 zamieszczonych w nim tekstów, za typowo prozopograficzny należy uznać jeden; zob. *ibidem* H. Kamiński, *Otoczenie księcia szczecińskiego Barnima III – kształtowanie elity politycznej księstwa szczecińskiego w drugiej i trzeciej ćwierci XIV w.*, *passim*. W tym ostatnim tekście autor, podobnie jak wcześniej Ewa Lenard, poddał analizie listy świadków na średniowiecznych dokumentach księżących.

¹³ Zob. J. Piętka, *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975 (zagadnieniom prozopografii poświęcona jest część druga, s. 122–155); M. Dorna, *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1309. Studium prozopograficzne*, Poznań 2004 (tutaj część ogólna, obejmująca skład osobowy zakonu i prezentację wspólnoty, s. 23–98, oraz obszerna część szczegółowa, zawierająca biogramy, s. 99–370). Z najnowszych opracowań zwraca uwagę monografia E. Pluty-Saladra, *Konwenty żeńskie w średniowiecznym województwie krakowskim. Studium prozopograficzne (2 połowa XII – 2 połowa XVI wieku)*, Kraków 2021. Jej autorka poddała badaniu pięć fundacji żeńskich, koncentrując dociekania z jednej strony wokół motywów wstępowania do klasztoru, z drugiej na wewnętrznych strukturach organizacyjnych, w tym władzy, urzędach i funkcjach, wreszcie wokół życia wspólnoty klasztornej. Zob. E. Pluta-Saladra, op. cit., s. 5–6, 33–35.

¹⁴ Przykładem bardzo obszerna (łącznie z aneksami) praca J. Szczepaniaka, *Duchowieństwo diecezji krakowskiej w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Kraków 2011. Ma ona istotnie charakter czysto prozopograficzny, nie obejmując w szczególności działalności duszpasterskiej. Poza prezentacją samej diecezji w XVIII w., autor omawia kategorie i liczbę duchowieństwa, jego pochodzenie

szczególne znaczenie dla tej pracy, historii najnowszej, a zatem obejmującej dzieje XIX i XX w.¹⁵ O przyporządkowaniu pracy do określonej dziedziny decydują postawione cele badawcze i treść poczynionych ustaleń, nie zaś uwarunkowania, które legły u podstaw podjęcia badań, ani też rodzaj materiału źródłowego. Można zaryzykować tezę, że odmiennie niż w przypadku historii starożytnej i średniowiecznej, w odniesieniu do historii najnowszej to obfitość (nietożsama z kompletnością) źródeł daje podstawę do pogłębionej refleksji w obszarach wcześniej badanych niejako pośrednio i przy użyciu jedynie niewielu dostępnych źródeł. Jednym z przykładów podjęcia tego rodzaju badań może być monografia Artura Góraka poświęcona lokalnym władzom rosyjskim guberni lubelskiej w okresie powojennym¹⁶.

Odnosząc się natomiast do prac historycznych obejmujących dzieje Polski w okresie międzywojennym, przynajmniej kilka z nich można uznać za podpadające pod wskazane kryteria zaliczenia danej pozycji do nurtu prozopografii, łączonej jednak (w różnym zakresie) z historią polityczną i społeczną. Wskazać można m.in. opracowania monograficzne Andrzeja Wojtaszaka¹⁷, Roberta Litwińskiego¹⁸, Lecha Krzyżanowskiego¹⁹ czy wreszcie najnowszą z nich pracę Janusza Mierzwę²⁰. Wszystkie one są bogate informacyjnie, odnosząc się przede wszystkim do różnych aspektów służby, odpowiednio generalicji, członków korpusu policji, sędziów i starostów międzywojennej Rzeczypospolitej²¹. R. Litwiński i J. Mierzwę wprowadzili ponadto wątek życia

geograficzne i stanowe, wykształcenie i przygotowanie do kapłaństwa, święcenia, a także przebieg, jak to określa, „kariery” duchownej; zob. *ibidem*, s. 5–6. Dużą część opracowania stanowi rozbudowany indeks osobowy, *de facto* będący obszernym zbiorem krótkich not biograficznych; *ibidem*, s. 547–735.

¹⁵ O konferencji zorganizowanej przez UMK w 2019 r. na temat różnych aspektów badań prozopograficznych zob. *Prozopografia – drogi kariery na przestrzeni dziejów*, <https://www.historia.umk.pl/?id=15191>, dostęp 23 X 2023. Tematyka wystąpień obejmowała m.in. dzieje duchowieństwa w średniowieczu i czasach nowożytnych oraz społeczność dyplomatów Rzeczypospolitej w XVI w., ale też np. codzienność profesorów Uniwersytetu Lwowskiego w czasach autonomii galicyjskiej, dzieje ziemiaństwa polskiego na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie w okresie powojennym, wreszcie prozopografię dowódców wojskowych z okresu kampanii wrześniowej.

¹⁶ A. Górak, *Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918). Studium administratywistyczne i prozopograficzne*, Lublin – Radzyń Podlaski 2006. Zgodnie z podtytułem, tematyka pracy obejmuje w części I („Administracja”, s. 21–166) zagadnienia ustroju rosyjskiej administracji w Królestwie Polskim, zaś część II („Personel”, s. 167–314) należy określić jako prozopograficzną. Prezentuje ona ustalenia autora poświęcone m.in. przywilejom urzędników, ich narodowości, pochodzeniu stanowemu, uwarunkowaniom kariery, wreszcie warunkom życia w służbie i poza nią (w tym miejscom zamieszkania i sytuacji materialnej).

¹⁷ A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego 1918–1926*, [Warszawa] 2012.

¹⁸ R. Litwiński, *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*, Lublin 2007.

¹⁹ L. Krzyżanowski, *Sędziowie w II Rzeczypospolitej. Okręgi apelacyjne: krakowski i katowicki*, Katowice 2011.

²⁰ J. Mierzwę, *Starostowie Polski międzywojennej. Portret zbiorowy*, Kraków 2018. Janusz Mierzwę jest również autorem cały czas powstającego słownika biograficznego starostów II RP (zob. wyżej).

²¹ Wszyscy wskazani autorzy odnoszą się do kwestii związanych z pochodzeniem członków opisywanych zbiorowości oraz wewnętrzną charakterystyką tych ostatnich; A. Wojtaszak,

policjantów i starostów poza służbą²². Co ciekawe, żaden z wymienionych autorów nie nazywa swojego opracowania prozopograficznym. J. Mierzwa jednakże określa swoją pracę jako próbę syntezy historii administracji i historii społecznej²³. Poza tym, że takie ujęcie jest bliskie genezie prozopografii (badanie grup społecznych w oparciu o źródła instytucjonalne), nawiązuje ono też w pewien sposób do przytoczonego wcześniej określenia tej dyscypliny pochodzącego od J. Szymańskiego (jako plasującej się pomiędzy biografistyką i nauką o instytucjach prawa, zwłaszcza instytucjach władczych)²⁴.

Należy natomiast zwrócić uwagę na dodatkowe aspekty, jakimi są zakres przedmiotu badań i wynikająca zeń doniosłość naukowa poczynionych ustaleń. W przypadku pracy A. Wojtaszaka o generalicji WP chodziło o zbiorowość około 200 generałów²⁵. Cała grupa starostów, poddana badaniu przez J. Mierzwę, liczyła około 1000 tych urzędników państwowych²⁶. W przypadku prac L. Krzyżanowskiego i R. Litwińskiego chodziło o kilka tysięcy lub wręcz wiele tysięcy osób²⁷. Z natury rzeczy ustalenia badawcze wymienionych autorów dotyczą owych dość licznych lub bardzo licznych zbiorowości. Ich przebadanie źródłowe i poddanie refleksji naukowej dało podstawę do formułowania wniosków ogólnych odnoszących się m.in. do dzielnic pozaborowych (zwłaszcza w przypadku L. Krzyżanowskiego) lub, co formułują wszyscy wskazani autorzy, całego kraju.

Należy nadmienić, że cele badawcze wyznaczone przez autora tej pracy były znacznie skromniejsze. Cała poddana badaniu społeczność łódzkich notariuszy we wskazanym okresie liczyła łącznie 24 osoby (w tym 23 urzędujące

op. cit., s. 17–167; R. Litwiński, *op. cit.*, s. 21–166; L. Krzyżanowski, *op. cit.*, s. 136–260; J. Mierzwa, *Starostowie Polski...*, s. 93–216. Wszyscy też, choć w różnym zakresie, naświetlają zagadnienia samej służby; A. Wojtaszak, *op. cit.*, s. 168–233; R. Litwiński, *op. cit.*, s. 167–386; L. Krzyżanowski, *op. cit.*, s. 261–395; J. Mierzwa, *Starostowie Polski...*, s. 217–466. W przypadku monografii poświęconych sędziom i starostom pojawia się (co zrozumiałe, gdyż kwestie te w obu wypadkach odgrywały istotną rolę) także wątek uwarunkowań politycznych służby; L. Krzyżanowski, *op. cit.*, s. 368–416; J. Mierzwa, *Starostowie Polski...*, s. 467–514.

²² Chodzi m.in. o sytuację materialną i rodzinną, urlopy, stan zdrowia, emeryturę, zgony; R. Litwiński, *op. cit.*, s. 387–504; J. Mierzwa, *Starostowie Polski...*, s. 515–582. Do kwestii sytuacji materialnej opisywanej przez siebie społeczności, w tym wypadku sędziów, nawiązuje także L. Krzyżanowski, *op. cit.*, s. 261–316.

²³ J. Mierzwa, *Starostowie Polski...*, s. 18.

²⁴ Zob. J. Szymański, *op. cit.*, s. 89.

²⁵ Opracowanie A. Wojtaszaka zawiera w jego drugiej części słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego, w tym wypadku w latach 1921–1926. Liczy on, łącznie z uzupełnieniami i rezerwą generalską, ponad 190 nazwisk; A. Wojtaszak, *op. cit.*, s. 384–821.

²⁶ J. Mierzwa, *Starostowie Polski...*, s. 17.

²⁷ Jak wynika z wyliczeń L. Krzyżanowskiego, wszystkich sędziów pracujących w różnych latach okresu międzywojennego w poddanych badaniu okręgach apelacyjnych krakowskim i katowickim było około 2000; L. Krzyżanowski, *op. cit.*, s. 13. Z kolei zbiorowość funkcjonariuszy korpusu Policji Państwowej, którą objął badaniem R. Litwiński, liczyła około 30 000 osób (w latach 1924–1925 nawet ponad 40 000, co jednak obejmowało także policjantów pełniących służbę graniczną); R. Litwiński, *op. cit.*, s. 99.

jednocześnie). Jej zbadanie mogło jedynie pozwolić na sformułowanie spostrzeżeń o zjawiskach występujących w odniesieniu do niej, nie zaś o ich reprezentatywności dla całego państwa (czy choćby jego części, np. całej izby notarialnej). Łódź była przy tym dużym ośrodkiem miejskim, a tutejsze notariaty atrakcyjne, toteż wnioski dotyczące np. ilości i dochodowości czynności notarialnych mogą być odnoszone do sytuacji dużych miast, lecz nie dla całego kraju. Podobnie sam skład zbadanej zbiorowości, proporcje wyodrębnionych w niej podgrup, wykształcenie rejentów itd. nie musiały mieć dokładnego odzwierciedlenia w nominacjach dokonywanych w innych ośrodkach.

Generalne zamiary badawcze autora determinowały określenie bliższych celów postawionych przed tą pracą. Jednym z nich było skonfrontowanie obrazu notariatu w Łodzi, w różnych aspektach, z wynikającymi z wiedzy pozaródłowej (literatura przedmiotu) informacjami o polskim międzywojennym notariacie w ogólności. Innym – próba nakreślenia miejsca i roli notariatu w obrazie funkcjonowania organizmu miejskiego Łodzi w poddanym badaniu okresie – i nie tylko, bo w niektórych aspektach, zwłaszcza w odniesieniu do czynności notarialnych, nie sposób było pominąć okresów wcześniejszych.

Jeśli podjąć próbę usytuowania przedstawianego opracowania wśród dotychczasowej literatury historycznej o zbliżonej tematyce, to stanowi ono nawiązanie do istniejących prac przyczynkowych poświęconych społeczności notariuszy niektórych ośrodków miejskich bądź regionów. Jeden z pierwszych tekstów poświęconych tym zagadnieniom (dla ich zgłębiania istotnym impulsem była prywatyzacja polskiego notariatu ustawą z 1991 r.) ogłosiła drukiem znana badaczka dziejów Krakowa z okresu autonomicznego, Irena Homola-Skąpska. Jego przedmiotem był krakowski notariat w okresie autonomii galicyjskiej. Zakresem powyższej publikacji były przy tym objęte rozliczne kwestie, m.in. prawne regulacje austriackiego notariatu, organizacja izb notarialnych, wykształcenie rejentów, funkcjonowanie kancelarii, sytuacja materialna i pozycja społeczna notariuszy, wreszcie prezentacja najważniejszych postaci i ich różnych aktywności – zawodowych, politycznych, społecznych, pisarskich²⁸.

Kolejne teksty literatura przedmiotu zawdzięcza rzeszowskiemu historykowi Szczepanowi Kozakowi. Głównym przedmiotem jego zainteresowań naukowych jest źródłoznawstwo. To czołowy w Polsce znawca problematyki akt notarialnych (głównie, choć nie tylko, galicyjskich), czemu poświęcił

²⁸ I. Homola-Skąpska, *Z dziejów krakowskiego notariatu w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa. I Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. Oleszko i R. Szytk, Poznań – Kluczbork 1994, s. 37–55.

szereg opracowań monograficznych i przyczynkowych²⁹. Jest on jednak również autorem prac, których tematem jest sam notariat w Galicji. Dotyczy to zarówno instytucji galicyjskiego notariatu i jego podstaw prawnych³⁰, jak i notariuszy (w Rzeszowie) oraz ich kancelarii³¹. W stosunkowo krótkim, ale ważnym tekście dotyczącym tej ostatniej problematyki autor odniósł się do szeregu zagadnień, jak liczba notariuszy w porównaniu z przedstawicielami innych zawodów prawniczych, ich drogi życiowe (w tym aktywność społeczna i polityczna), okres urzędowania³². W odniesieniu zaś do kancelarii notarialnych poruszone zostały takie zagadnienia jak ilość wytworzonej dokumentacji aktowej, dochodowość czy praca zastępców notariuszy³³. Oryginalnym rysem tego opracowania jest metodologia, bowiem autor odwołał się w znacznym zakresie do metod kwantytatywnych, a dane liczbowe opracował graficznie³⁴.

Zbliżoną, choć potraktowaną bardziej ogólnie problematyką w odniesieniu do notariuszy, tym razem z Królestwa Polskiego, zajmowali się Mariusz Nowak i Monika Ruszkowska. Przedmiotem ich zainteresowania byli notariusze urzędujący przy wydziałach hipotecznych – Sądu Okręgowego w Kielcach oraz sądów pokoju tamtejszej guberni, w latach 1876–1915³⁵. Badacze ci skupili się przede wszystkim na składzie osobowym notariatu na obszarze właściwości

²⁹ Zob. S. Kozak, *Rzeszowskie akta notarialne 1871–1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2002; idem, *Kobieta na prowincji galicyjskiej w świetle akt notarialnych 1871–1914. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2013; idem, *Akta notarialne jako źródło historyczne. Metodologia i kierunki badań, postulaty badawcze*, „Studia Źródłoznawcze” 2009, t. XLVI; idem, *Dziewiętnastowieczne akta notarialne. Stan badań*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, Seria Społeczno-Pedagogiczna i Historyczna, z. 28, 1998, Historia 7; idem, *Reprezentatywność galicyjskich akt notarialnych z zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu*, „Archeion” 1997, t. XCVIII; idem, *Galicyjskie akta notarialne w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu na tle archiwów południowo-wschodniej Polski*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2016, t. XXIV: 2013–2014; idem, *Komputerowa metoda opracowywania i inwentaryzacji galicyjskich dokumentów notarialnych*, [w:] *Studia i materiały z dziejów społecznych Polski południowo-wschodniej*, t. I, red. Z. Budzyński, Rzeszów 2003, oraz szereg innych tekstów tego autora poświęconych aktom notarialnym i ich wartości źródłowej.

³⁰ S. Kozak, *Obraz notariatu w Galicji w świetle austriackich ustaw notarialnych z 1855 i 1871 roku*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 1997, t. V; idem, *Cele i drogi notariatu Galicji (1859–1914)*, [w:] *Szkice z dziejów kultury fizycznej. Uwarunkowania historyczne, prawne i regionalne*, red. A. Nowakowski i S. Zaborniak, Rzeszów 2004; idem, *Notariat w Galicji 1859–1914 (Zarys statystyczny)*, „Kresy Południowo-Wschodnie”, R. III/IV, 2005/2006, z. 1.

³¹ S. Kozak, *Notariusze rzeszowscy i ich kancelarie w latach 1859–1918*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 1999, t. VIII.

³² *Ibidem*, s. 41–53.

³³ *Ibidem*, s. 53–66.

³⁴ *Ibidem*, s. 40, 52, 56–67.

³⁵ M. Nowak, M. Ruszkowska, *Notariusze sądu okręgowego i sądów pokoju guberni kieleckiej w latach 1876–1915 – próba charakterystyki środowiska*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. I, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin – Siedlce 2008; idem, *Środowisko notariuszy Wydziału Hipotecznego Sądu Okręgowego w Kielcach w latach 1876–1915*, „Studia Humanistyczno-Społeczne” 2010, nr 4.

kieleckiego sądu okręgowego³⁶, jak również na drogach prowadzących do notariatu³⁷. Podjęli też próbę krótkiej charakterystyki rejentów, z podaniem ich narodowości, wyznania, wykształcenia i pozycji towarzyskiej³⁸, a ponadto posiadanych odznaczeń³⁹ i działalności społecznej⁴⁰.

Podobnym zagadnieniom poświęcony jest jeden z rozdziałów monografii Samanty Kowalskiej na temat notariatu Kalisza z okresu międzywojennego. Autorka odniosła się w nim do postaci ważniejszych ówczesnych notariuszy kaliskich, poruszając m.in. kwestie ich pochodzenia, powiązań rodzinnych, wykształcenia, drogi zawodowej i działalności społecznej⁴¹.

Można ogólnie zauważyć, że próba bliższego opisanie instytucji i funkcjonowania notariatu z reguły wiąże się z koniecznością odwołania się do osób notariuszy. Opisanie zaś zbiorowości rejentów wymaga, z uwagi na zawodowy i urzędowy charakter ich aktywności, dokonania w jakiejś mierze opisu również ich kancelarii. Przykładem może być opracowanie autorstwa Haralda Lönneckera, badacza dawnego notariatu Hesji, poczynając od jego średniowiecznych początków aż po kres istnienia Świętego Cesarstwa w 1806 r. W pracy tego autora, poświęconej nominalnie instytucji notariatu, ważne miejsce zajmują osoby cesarskich notariuszy i działalność poszczególnych osób. Obszerny natomiast, załączony do głównej części opracowania tom zawiera wykaz notariuszy heskich z ich dostępnymi danymi osobowymi oraz odnotowaniem pozostałej po nich dokumentacji⁴². Problem wzajemnego przenikania się wątków dotyczących zbiorowości ludzkich oraz tych związanych z instytucjami, w których owe społeczności funkcjonowały, nie dotyczy zresztą wyłącznie notariatu. Przykładem powoływane wcześniej opracowania dotyczące grup zawodowych z okresu międzywojennego, co w szczególności sposób odnosi się do starostów II RP⁴³.

Z powyższych względów merytorycznych przedstawiane opracowanie ma również taki (łączy) charakter. Jest ono treściowo zbliżone do przyczynkowego tekstu Szczepana Kozaka o rzeszowskich notariuszach i ich kancelariach

³⁶ Odpowiadał on, jak w przypadku innych sądów okręgowych Królestwa Kongresowego od 1876 r., obszarowi guberni, w której działał sąd okręgowy.

³⁷ M. Nowak, M. Ruszkowska, *Notariusze sądu...*, s. 351–353; *idem*, *Środowisko notariuszy...*, s. 30–32.

³⁸ M. Nowak, M. Ruszkowska, *Notariusze sądu...* s. 353–356; *idem*, *Środowisko notariuszy...*, s. 32–36.

³⁹ M. Nowak, M. Ruszkowska, *Środowisko notariuszy...*, s. 33.

⁴⁰ *Idem*, *Notariusze sądu...*, s. 356–359.

⁴¹ S. Kowalska, *op. cit.*, s. 83–99. Po przedstawieniu biogramów wybranych rejentów, autorka podjęła próbę stworzenia krótkiego syntetycznego obrazu ich społeczności; zob. *ibidem*, s. 97–99.

⁴² Zob. H. Lönnecker, *Das Notariat in Hessen. Dargestellt nach den Quellen im Hessischen Staatsarchiv zu Marburg*, Marburg a.d. Lahn 1988. Wspomniany tom dodatkowy nie został określony liczbą porządkową, a podtytułem *Anhangband*, tj. tom załączony (załącznikowy).

⁴³ Zob. szczegółowe i systematyczne wywody Janusza Mierzwy odnoszące się do funkcjonowania urzędów starościńskich w międzywojennej Rzeczypospolitej, czemu autor ten poświęcił obszerny rozdział pracy; J. Mierzwa, *Starostowie Polski...*, s. 217–354.

(łącznie z wyróżnieniem obu wskazanych zakresów tematycznych). Znaczna natomiast objętość prezentowanej pracy – co czyni ją nieporównywalną z tekstem historyka z Rzeszowa (33 strony) – poza faktem innych zamierzeń badawczych (opracowanie monograficzne, a nie artykuł) wynika z kilku przyczyn. Po pierwsze, mowa jest o znacznie większej liczbie rejentów (24 wobec 8 i kilku substytutów). Po drugie, znacznie bardziej skomplikowane w międzywojennej Polsce (mowa *de facto* o okresie do 1933 r.) w stosunku do Galicji z XIX i początku XX w. były mechanizmy społeczno-zawodowe prowadzące do uzyskiwania nominacji notarialnych. Najkrócej rzecz ujmując, w odróżnieniu od zaboru austriackiego, gdzie mianowano dyplomowanych prawników, którzy zazwyczaj od młodych lat poświęcali się notariatowi, w latach międzywojennych na obszarze byłego zaboru rosyjskiego fachowość odgrywała rolę raczej marginalną. Mechanizmów zostawiania notariuszem w niepodległej Polsce (zwłaszcza w centralnej części kraju) było wiele, i właśnie ich prezentacji ma służyć jedna z dwóch zasadniczych części pracy. Po trzecie, niektóre z omawianych przez autora, wchodzących w grę zjawisk i procesów społecznych były na tyle charakterystyczne (np. ciągłe, noszące znamiona regularności i powtarzalności zgłaszanie przez sędziów i prokuratorów II RP problemów finansowych), że zasługiwały na obszernie zaprezentowanie materiału źródłowego. Celowość takiego zabiegu dotyczyła również niektórych postaci przyszłych rejentów, z racji ich szczególnej lub wręcz niezwyklej drogi życiowej, bądź też uczestniczenia w głośnych sprawach i procesach. Po czwarte wreszcie, w odniesieniu do funkcjonowania kancelarii opracowanie dotyczące Rzeszowa miało z natury rzeczy charakter wprowadzający i zarysowujący główne problemy. Przedstawiana praca aspirowała zaś do możliwie szczegółowego opisania przynajmniej najważniejszych wątków w tym zakresie.

Należy natomiast dodać, że przedmiotem prezentowanego opracowania nie są zagadnienia dotyczące bliżej ujętych cech osobowych notariuszy, ich stanu rodzinnego, majątkowego, aktywności społecznej, zainteresowań, spędzania urlopów itd. Odróżnia to tę pracę od wcześniej wymienionych monografii poświęconych korpusowi policji czy starostom II RP (po części także od niewielkich rozmiarowo prac o rejentach guberni kieleckiej z okresu po 1876 r.). Pomimo dotarcia do stosownych źródeł, autor nie zdecydował się na włączenie do pracy wymienionej problematyki (zdecydowanie przynależnej do prozopografii; przygotowanie pełnego studium z tej dziedziny wymagałoby szczegółowego omówienia tych kwestii). Przyczyną była właśnie obszerność prezentacji kwestii zawodowych, tak pod względem osobowym, jak instytucjonalnym. Zebrany znaczny materiał może jedynie stać się podstawą do przygotowania osobnego opracowania.

Bazą źródłową pracy były głównie materiały archiwalne w postaci akt osobowych notariuszy⁴⁴. W wielu wypadkach, co w świetle wyznaczonych w tej pracy celów badawczych miało szczególnie istotne znaczenie, zawierały one dokumentację z okresu sprzed nominacji notarialnych. Dostępne materiały pozwalały na prześledzenie drogi życiowej przyszłych notariuszy i mechanizmów skutecznego ubiegania się o rejenturę. Powyższe źródła pochodzą głównie z zasobu Archiwum Akt Nowych. W 2008 r. Ministerstwo Sprawiedliwości przekazało do AAN akta osobowe notariuszy obejmujące wyłącznie okres międzywojenny, co sprawiło, że akta te stały się dostępne historykom⁴⁵. Część pozostałych akt osobowych notariuszy, tj. zawierających łącznie dokumentację z okresu międzywojennego i od 1945 r. lub tylko powojenną została przekazana do AAN z archiwum zakładowego Ministerstwa Sprawiedliwości w roku 2016. Dotyczyło to jednak tylko akt osób o nazwiskach od A do O⁴⁶. Autor natomiast miał możliwość zapoznania się z wszystkimi udostępnionymi mu aktami (osób o nazwiskach od A do Z) w Ministerstwie Sprawiedliwości już wcześniej, tj. przed 2016 r.⁴⁷ W przypadku akt przekazanych następnie do AAN sporządzone uprzednio wypisy wymagały uzupełnienia o nową paginację. Natomiast akta, które ze względów organizacyjnych do chwili obecnej nie zostały przekazane, jako poddane kwerendzie w ministerstwie, tak właśnie zostały w pracy opisane (z oznaczeniem AZMS, tj. z archiwum zakładowego Ministerstwa Sprawiedliwości)⁴⁸. To samo dotyczy akt niektórych notariuszy o nazwiskach zaczynających się na litery A–O, których do AAN nie przekazano.

⁴⁴ Częściowo ocalałe ministerialne akta osobowe z lat międzywojennych są składnikiem nielicznej zachowanej spuścizny Ministerstwa Sprawiedliwości z tego okresu. Zasadnicza część dokumentacji tego ministerstwa, tj. akta jego głównych wydziałów, została ewakuowana we wrześniu 1939 r. ciężarówkami z Warszawy na wschód i ślad po niej zaginął; M. Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2003, s. 15.

⁴⁵ Z dokumentacji tej mógł skorzystać m.in. Jakub Lutosławski, przygotowując ukończone w 2011 r. opracowanie o łódzkich notariuszach z okresu międzywojennego. Dodać jednak należy, że przekazanie w roku 2008 nie było kompletne. Autor w trakcie kwerendy, jaką umożliwiano mu wielokrotnie w Ministerstwie Sprawiedliwości (począwszy od 2002 r.), miał możliwość zapoznania się (i dokonania szczegółowych wypisów) m.in. z aktami osobowymi Modesta Słoniowskiego. Z oczywistych względów zawierały one dokumenty wyłącznie z okresu międzywojennego (M. Słoniowski zginął tragicznie w listopadzie 1939). Akt osobowych tego notariusza nie przekazano jednak do AAN ani w roku 2008, ani też później.

⁴⁶ I w tym wypadku nie przekazano całej wymienionej dokumentacji. W AAN nie ma m.in. bardzo istotnych z punktu widzenia tej pracy powojennych akt Wiktora Nowińskiego. Brakuje również np. akt osobowych Stanisława Baranowskiego, poddanych przez autora krótkiemu przeglądowi w ministerstwie.

⁴⁷ W jednym wypadku akt nie udostępniono autorowi w Ministerstwie Sprawiedliwości, natomiast odnalazły się one w AAN. Dotyczyło to powojennych akt osobowych Jana Krzemieniewskiego.

⁴⁸ Chodzi formalnie o akta osób o nazwiskach zaczynających się na litery od P do Ż. W Łodzi byli to notariusze (w liczbie czterech) o nazwiskach na litery S, W, Z.

Pozostałe akta osobowe, które poddano kwerendzie i które weszły do bazy źródłowej pracy, pochodziły z zasobów kilku innych archiwów. Było to przede wszystkim archiwum zakładowe Sądu Okręgowego w Łodzi (dokumentacja czterech notariuszy z lat 1934–1939 i dwóch innych osób), a ponadto Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim oraz archiwa okręgowych rad adwokackich w Łodzi i Warszawie. W przypadku jednego z notariuszy autor wykorzystał udostępnione mu archiwum rodzinne. Odrębnie należy potraktować Centralne Archiwum Wojskowe⁴⁹. Z jego zasobu wykorzystano akta personalne i odznaczeniowe (dokumentacja z obu powyższych zakresów). Również szczególny charakter, związany nie z notariatem ani wcześniejszą służbą w wymiarze sprawiedliwości, lecz z wykształceniem, miały akta studenckie w archiwach Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Warszawskiego.

Osobnym (poza dokumentacją osobową) zasobem archiwalnym, który dla bazy źródłowej tego opracowania miał równoważne znaczenie, były materiały znajdujące się w Archiwum Państwowym w Łodzi. Dotyczy to przede wszystkim akt notarialnych łódzkich notariuszy urzędujących w latach 1934–1939, przy czym w wielu wypadkach były to akta z okresu wcześniejszego, zarówno z lat 1918–1933, jak i okresu I wojny światowej (te ostatnie z lat 1914–1915 i 1917–1918), niekiedy także okresu późniejszego. Akta te były uzupełniającym materiałem do określenia dokładnego okresu pracy łódzkich rejentów (zwłaszcza w czasie obu wojen światowych). Stanowiły natomiast podstawowy materiał źródłowy do zbadania będącej jednym z przedmiotów tej pracy aktywności urzędowej łódzkich notariuszy w latach 1934–1939. Ponadto w APŁ skorzystano m.in. z akt Sądu Grodzkiego w Łodzi z okresu po II wojnie światowej (akta spraw o stwierdzenie zgonu i uznanie za zmarłego), jak również bardzo istotnej dla prezentacji funkcjonowania łódzkiego notariatu w badanym okresie dokumentacji z zespołu akt miasta Łodzi. W tym ostatnim wypadku chodziło o sprawozdania o liczbie zaprotestowanych weksli z podziałem na kancelarie. Informacyjne potraktowanie (w załączonych biogramach) urzędowania niektórych łódzkich rejentów w notariacie warszawskim w czasie II wojny światowej wymagało odwołania się do zasobu Archiwum Państwowego m.st. Warszawy⁵⁰.

⁴⁹ Obecnie placówka nosi nazwę Wojskowe Biuro Historyczne. Autor jednak korzystał z jej zasobu pod poprzednią nazwą instytucji (CAW) i jest również w posiadaniu nadesłanych kopii dokumentów z akt z powyższym oznaczeniem. Tak też zostały opisane prezentowane materiały źródłowe.

⁵⁰ Obecnie Archiwum Państwowe w Warszawie. Sposób cytowania źródeł jak w przypisie poprzednim.

instytucję pisarzy aktowych, wprowadzając rejentów kancelarii ziemiańskich oraz rejentów powiatowych (okręgowych)⁵². W związku z wprowadzeniem w 1837 r. podziału na gubernie i zmianą nazwy trybunałów cywilnych na gubernialne, notariusze działający na tym szczeblu stali się, od roku 1844, rejentami gubernialnymi. Rejenci dzielili się zatem od tej chwili na gubernialnych i powiatowych (okręgowych)⁵³. Stan taki obowiązywał do roku 1876; w roku 1875 w Królestwie Polskim urzędowało 215 notariuszy, z tego 63 rejentów gubernialnych i 152 rejentów powiatowych (okręgowych)⁵⁴.

1.3. Początki notarialnego dokumentowania czynności prawnych dla Łodzi i okolic. Kancelarie notarialne powiatu zgierskiego od roku 1810

W pierwszych latach XIX w. Łódź była niewielkim rolniczym miasteczkiem, po drugim rozbiórce Polski należącym do zaboru pruskiego. W 1798 r. utworzony został powiat zgierski, do którego Łódź została włączona, a w roku 1807 miasto weszło w skład Księstwa Warszawskiego⁵⁵. Zasadnicze zmiany nastąpiły dopiero od roku 1821, gdy rozpoczęło się uprzemysłowienie Łodzi. Było ono skutkiem wyznaczenia przez namiestnika Królestwa Polskiego m.in. Łodzi, jako jednego z miast rządowych, na osadę fabryczną, a ponadto działań ministra skarbu Królestwa Polskiego, księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, rzeczni-ka intensywnej industrializacji kraju, i wreszcie inicjatywy prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego Rajmunda Rembielińskiego dotyczącej zezwolenia na urządzenie w Łodzi tej osady. Następstwem był szybki wzrost liczby ludności miasta⁵⁶. Jeszcze w roku 1808, tj. w roku wprowadzenia w Księstwie Warszawskim notariatu, Łódź liczyła zaledwie 434 mieszkańców⁵⁷.

Już w 1807 r., w okresie Komisji Rządzącej, wprowadzono przepisy normujące postępowanie w działaniach dobrowolnego sądownictwa.

⁵² H. Szymańska, J. Śmiałowski, *Akta notarialne z terenu Królestwa Polskiego i ich wartość naukowa*, „Archeion” 1959, t. XXX, s. 47.

⁵³ D. Malec, *op. cit.*, s. 68, 76. Jeśli krótko wyprzedzić dalsze uwagi, to notariusze w Łodzi, mieście należącym do guberni warszawskiej, a następnie piotrkowskiej i niebędącym siedzibą trybunału cywilnego, byli rejentami powiatowymi (okręgowymi).

⁵⁴ *Ibidem*, s. 76.

⁵⁵ Łódź. *Dzieje miasta*, t. I (do 1918 r.), red. B. Baranowski i J. Fijałek, Warszawa – Łódź 1980, s. 139; H.S. Dinter, *Dzieje wielkiej kariery. Łódź 1332–1860*, Łódź 1965, s. 50. Zob. też *Łódź poprzez wieki. Historia miasta*, t. 2, 1820–1914, red. J. Kita, Łódź 2023, s. 17.

⁵⁶ Łódź. *Dzieje...*, s. 221–223. O ówczesnym namiestniku Królestwa Polskiego gen. Józefie Zajączku oraz o osobach i działalności Ksawerego Druckiego-Lubeckiego i Rajmunda Rembielińskiego zob. H.S. Dinter, *op. cit.*, s. 71–73. Zob. też *Łódź poprzez...*, t. 2, s. 23–26.

⁵⁷ Łódź. *Dzieje...*, s. 135.

Obejmowały one prowadzenie akt hipotecznych oraz czynności dobrej woli, którym chciano nadać wiarygodność publiczną. Przepisy te nawiązywały do ustroju sądownictwa Rzeczypospolitej z 1791 r.⁵⁸ W odniesieniu do zachowanych akt czynności dobrej woli dotyczących powiatu zgierskiego, jako pierwsze pojawia się, w roku 1809, nazwisko Jana Grabskiego, podsądka tego powiatu, który jednak stanowiska notariusza nie zajmował⁵⁹. Pierwszym natomiast notariuszem urzędującym w powiecie zgierskim, od roku 1810, został Sebastian Starzyński. Kancelarię prowadził on początkowo we wsi Wytrzyszczki, później w Piątku. W latach 1819 i 1821 był on zastępowany przez wspomnianego podsądka Jana Grabskiego⁶⁰. Mieszkańcy Łodzi pragnący dokonać czynności notarialnych udawać się musieli do położonego niedaleko Zgierza Piątku, względnie do Szadku (wówczas także siedziby powiatu), gdzie od roku 1809 działała pierwsza kancelaria notarialna⁶¹. Stan taki trwał wiele lat, nawet w okresie intensywnego rozwoju Łodzi.

W roku 1821 miejsce S. Starzyńskiego zajął Józef Stokowski, który w roku 1826 przeniósł kancelarię do Zgierza. Pracował tam do śmierci w roku 1847⁶². W roku 1827 utworzono w Zgierzu kolejną kancelarię, którą do roku 1846 prowadził Franciszek Boguński⁶³. W roku 1829 powstała w Zgierzu trzecia kancelaria, prowadzona do roku 1839 przez Kajetana Janickiego⁶⁴. Tym samym w latach 1829–1839 działały w Zgierzu już trzy kancelarie notarialne, natomiast od roku 1839 ponownie dwie. Można w tym miejscu dodać, że akta wymienionych notariuszy zgierskich, uzupełnione o akta notarialne ówczesnego powiatu szadkowskiego, stanowią wielokrotnie wykorzystywaną w badaniach historycznych podstawę źródłową badań początków Łodzi przemysłowej⁶⁵.

⁵⁸ D. Malec, *op. cit.*, s. 54.

⁵⁹ APŁ, Akta J. Grabskiego, podsądka powiatu zgierskiego (1809–1814), inw.

⁶⁰ *Ibidem*, Akta not. S. Starzyńskiego w Zgierzu (1810–1821), inw. O faktycznym miejscu urzędowania S. Starzyńskiego zob. D. Wiśniewska-Jóźwiak, *Geneza łódzkich struktur notarialnych*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2014, t. 17, s. 140.

⁶¹ W Szadku od roku 1809 do 1817 pracował notariusz Józef Dydyński, a od roku 1818 do 1836 notariusz Wincenty Kobyłecki. Dodatkowo od roku 1828 kancelarię w Szadku prowadził (do roku 1847) Kajetan Szczawiński, późniejszy notariusz w Zgierzu i Łodzi; zob. APŁ, Oddział w Sieradzu, Akta not. J. Dydyńskiego w Szadku (1809–1817), inw. elektroniczny; *ibidem*, Akta not. W. Kobyłeckiego w Szadku (1818–1836), inw. elektroniczny; *ibidem*, Akta not. K. Szczawińskiego w Szadku (1828–1847); inw. elektroniczny.

⁶² APŁ, Akta not. J. Stokowskiego w Zgierzu (1821–1847), inw.; D. Wiśniewska-Jóźwiak, *op. cit.*, s. 140–141.

⁶³ APŁ, Akta not. F. Boguńskiego w Zgierzu (1827–1846), inw.; D. Wiśniewska-Jóźwiak, *op. cit.*, s. 141.

⁶⁴ APŁ, Akta not. K. Janickiego w Zgierzu (1829–1839), inw.; D. Wiśniewska-Jóźwiak, *op. cit.*, s. 141.

⁶⁵ Takie badania (z wykorzystaniem akt notarialnych), pionierskie w skali Polski, podjęto w ośrodku łódzkim w drugiej połowie lat 50. XX w. – zob. J. Śmiałowski, *Położenie tkaczy-sukienników w okręgu łódzkim w świetle umów o nakład z lat 1826–1830*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, z. 5, 1957. Kontynuowali je następnie inni badacze; zob. podrozdz. 3.2.1 i zawarte tamże uwagi o czynnościach notarialnych łódzkich rejentów.

Po zakończeniu pracy przez Franciszka Boguńskiego w roku 1846 i przez Józefa Stokowskiego w roku 1847, od tego samego 1847 r. pracę w Zgierzu podjęto kolejnych dwóch notariuszy – Kajetan Szczawiński⁶⁶ i Roman Jaroński⁶⁷. Sprawiało to, że w Zgierzu z zasady urzędowało dwóch notariuszy. W roku 1855 rejent K. Szczawiński przeniósł się jednak do Łodzi⁶⁸. Było to związane z nietypowymi wczesnymi dziejami notariatu łódzkiego.

1.4. Kancelarie notarialne w Łodzi w latach 1841–1914. Zmiana stanu prawnego w roku 1876

Pierwszym notariuszem urzędującym w Łodzi (tak jak kolejni – powiatowym, czyli okręgowym) był Leopold Fryderyk de Brixen, którego kancelaria działała w Łodzi od roku 1841. Notariusz ten pracował jednak tylko do roku 1847, gdy jego kancelaria uległa likwidacji⁶⁹. Jako prawdopodobną przyczynę powyższego wskazuje się kryzys ekonomiczny, jaki objął ziemie Królestwa Polskiego w latach 1844–1848. Skutkowało on znacznym zmniejszeniem dochodów, przy jednoczesnym wystąpieniu inflacji⁷⁰. W istocie były to dwa kryzysy, z których pierwszym było załamanie gospodarcze z lat 1844–1845, które objawiło się zmniejszeniem popytu na wyroby tekstylne i trudnościami w zbyciu towarów, czego skutkiem był spadek cen towarów przemysłowych przy jednoczesnym wzroście cen surowca i artykułów spożywczych. Następstwem było zaprzestanie produkcji, nie tylko przez drobne warsztaty i manufaktury, lecz nawet przez największe łódzkie przedsiębiorstwa Ludwika Geyera i Traugotta Grohmannna. Jako przyczynę kryzysu podaje się klęski elementarne na wsi Królestwa Polskiego, w tym powodzie, gradobicia i nieurodzaje⁷¹. W roku 1846 odnotowano niewielką poprawę sytuacji ekonomicznej, jednakże już w latach 1847–1848 nastąpił nowy, tym razem światowy kryzys, który objął również ziemie polskie. U jego źródeł leżała katastrofalna klęska nieurodzaju, a następnie zaraza ziemniaczana w Europie

⁶⁶ APŁ, Akta not. K. Szczawińskiego w Zgierzu (1847–1861), inw.

⁶⁷ *Ibidem*, Akta not. R. Jarońskiego w Zgierzu (1847–1856), inw.

⁶⁸ D. Wiśniewska-Józwiak, *op. cit.*, s. 142, 144; *eadem*, Postanawiają, iż co do majątku, jaki obecnie posiadają i w przyszłości mieć mogą... *Intercyzy w małżeńskim prawie majątkowym Królestwa Polskiego na przykładzie Łodzi (1841–1875)*, Łódź 2012, s. 21. W cyt. nazwie zespołu archiwalnego akt K. Szczawińskiego nie uwzględniono zmiany w 1855 r. siedziby notariusza na Łódź.

⁶⁹ APŁ, Akta not. L.F. de Brixena w Łodzi (1841–1847), inw. (tak jak w wypadku wielu notariuszy zgierskich i łódzkich, w inwentarzu podano tylko nazwisko – Brixen); D. Wiśniewska-Józwiak, *Geneza łódzkich...*, s. 144.

⁷⁰ D. Wiśniewska-Józwiak, *Geneza łódzkich...*, s. 144; *eadem*, Postanawiają, iż..., s. 20. O kolejnych kryzysach gospodarczych w XIX w. i ich wpływie na dzieje Łodzi zob. *Łódź poprzez...*, t. 2, s. 58.

⁷¹ *Łódź. Dzieje...*, s. 241–242; H.S. Dinter, *op. cit.*, s. 177–181.